

A BRIEF OVERVIEW OF THE SUMERIAN ECONOMY (BASED ON ANCIENT WRITTEN RECORDS)

Copyright © 2024 the Author/s
Peer review method: Double-Blind
Accepted: February August 21, 2025
Published: September 11, 2025
Original scientific article
DOI suffix: 10.36962/NEC20032025-7

Gia Kvashilava

PhD in Economics,
Caucasus International University
President of the Academy of Phasis,
ORCID ID: 0000-0002-8511-0203
E-mail: gia.kvashilava@tsu.ge

ABSTRACT

This study discusses the main components of the Sumerian economy: agriculture, temple and palace economies, trade, labour organization, accounting systems, and redistribution mechanisms. The Sumerian economy, which flourished in southern Mesopotamia during the 4th–3rd millennia BC, represented one of the earliest organized economic systems. Agriculture, developed on the fertile soils created by the Tigris and Euphrates rivers, supported the cultivation of staple crops such as barley, wheat, and dates. Temples and palaces, as economic centres, managed land ownership, taxation, and resource redistribution. Sumer engaged in trade with regions such as Anatolia (modern-day Turkey), Elam (southwestern Iran), the Indus Valley (modern-day Pakistan/India), and the Arabian Peninsula (Dilmun, modern-day Bahrain). Strict labour organization and accounting records inscribed in cuneiform ensured efficient management. Institutional frameworks reduced transaction costs, fostering trust and stability in relevant institutions. Despite significant economic achievements, the Sumerian economy remained vulnerable due to soil salinization and external threats. Sumerian bureaucracy, irrigation systems, and writing profoundly influenced the economic and social development of ancient civilizations.

Keywords: Sumerian economy, agriculture, temple and palace economy, institutions, trade, irrigation systems, accounting, writing system.

REFERENCES

1. Adams, R. M. (2004). Reflections on the Early Southern Mesopotamian Economy. In: G. M. Feinman and L. M. Nicholas, eds., *Archaeological Perspectives on Political Economies*. Salt Lake City, UT: University of Utah Press, pp. 41–60.
2. Algaze, G. (2014). *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: The Evolution of an Urban Landscape*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Chilachava, T.; Kvashilava, G.; Pochkhua, G. (2023), Mathematical Model for the Proto-Kartvelian Population Dynamics, Reports of Enlarged Sessions of the Seminar of I. Vekua Institute of Applied Mathematics, Vol. 37, pp. 7–10.
4. Chilachava, T.; Kvashilava, G.; Pochkhua, G. (2024), Mathematical Model Describing the Transformation of the Proto-Kartvelian population, *Journal of Mathematical Sciences (N.Y.)*, Vol. 280, Issue 3, Springer, 2024, pp. 300–308.

5. Chilachava, T.; Kvashilava, G.; Pochkhua, G. (2024), Mathematical and Computer Models of the Transformation of the Proto-Kartvelian population into the Svan and Georgian-Colchian Populations, Reports of Enlarged Sessions of the Seminar of I. Vekua Institute of Applied Mathematics, Vol. 38, pp. 19–22.
6. Chilachava, T.; Kvashilava, G.; Pochkhua, G.; Dzidziguri, T.; Sulava, L. (2024), Research of Nonlinear Dynamic System Describing Interaction between Colchian-Georgian and Svan Population, *Proceedings XXIV, Tskhum-Abkhazian Academy of Sciences*, Tbilisi, pp. 3–13.
7. Crawford, H. (1998). *Dilmun and Its Gulf Neighbours*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Hudson, M. (2004). The Development of Money-of-Account in Sumer's Temples. In M. Hudson & C. Wunsch (Eds.), *Creating Economic Order: Record-Keeping, Standardization, and the Development of Accounting in the Ancient Near East*. International Scholars

Conference on Ancient Near Eastern Economies, Bethesda: CDL Press, Issue 4, pp. 303–329.

9. Liverani, M. (2006). Uruk: The First City. London: Equinox Publishing.

10. Kvashilava, G. (2021). On the origin and development of economics, mathematics, and the art of writing. *New Economist*, Vol. 16(1), pp. 44–56 (in Georgian).

11. Kvashilava, G. (2022). On the History of Some Problems of Economic Security According to Ancient Greek and Latin Sources, *The New Economist* 17 (2), pp. 46-53 (in Georgian).

12. Kvashilava, G. (2023). On the issue of mathematical and economic accounting systems (based on archaeological monuments dated to the 9th–1st millennia BCE). *Issues of Linguistics*, 2021–2022, pp. 84–125 (in Georgian).

13. Kvashilava, G. (2023). On the Accounting Systems (According to Monuments of the Ancient Near East). *Proceedings XXIII*. Tbilisi: Tskhum-Abkhazian Academy of Sciences, pp. 28–34.

14. Kvashilava, G. (2024). On the Development of Economic relations and Origin of Graphic Signs (According to Archaeological Materials Dated Back to 3.3 million – 10,000 years ago), *The New Economist* 19 (2), pp. 11-22 (in Georgian).

15. Kvashilava, G. (2024). A Brief Overview of the Origin and Development of the Science of Economics, *Business-Engineering*, pp. 106–109 (in Georgian).

16. Kvashilava, G. (2024). The Role of the Development of Economic Relations in the Formation of Mathematics and Writing System. Doctoral dissertation in Economics, Georgian Technical University, Tbilisi, 163

pp (in Georgian).

17. Kvashilava, G. 2025, The Origin and Development of Agriculture – The First Economic Revolution, *The New Economist* 20 (1), pp. 60-70.

18. Kvashilava, G., and Sekhniashvili, D. (2022). Economics in prehistoric times. *Business-Engineering*, Vol. 3–4, pp. 230–234 (in Georgian).

19. North, D. C. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York and London: W. W. Norton & Co.

20. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

21. Postgate, J. N. (2015). *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*. London: Routledge.

22. Ratnagar, S. (2004). *Trading Encounters: From the Euphrates to the Indus in the Bronze Age*. New Delhi: Oxford University Press.

23. Scheidel, W. (2017). *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton: Princeton University Press.

24. Sichinava, M. (2012). Sikli/shekel or skill?! *Taxes*, Vol. 7, pp. 52–55 (in Georgian).

25. Stol, M. (2016). *Women in the Ancient Near East*. Boston: De Gruyter.

26. Van De Mieroop, M. (2016). *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC*. Oxford: Blackwell Publishing.

27. Williamson, O. E. (2000). The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), pp. 595–613.

შუმერის ეკონომიკის მოკლე მიმოხილვა (უძველესი წერილობითი ძეგლების მიხედვით)

გია კვაშილავა

ეკონომიკის დოქტორი,

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

ფაზისის აკადემიის პრეზიდენტი,

ORCID ID: 0000-0002-8511-0203

E-mail: gia.kvashilava@tsu.ge

აბსტრაქტი

ამ შრომაში განიხილულია შუმერის ეკონომიკის ძირითადი კომპონენტები: სოფლის მეურნეობა, ტაძრებისა და სასახლეების ეკონომიკა, ვაჭრობა, შრომის ორგანიზაცია, აღრიცხვის სისტემა და გადანაწილების მექანიზმები. შუმერის ეკონომიკა, რომელიც ძვ.წ. IV-III ათასწლეულებში სამხრეთ შუამდინარეთში ყვაოდა, ერთ-ერთ ყველაზე ად-

რეული ორგანიზებული სისტემა იყო. სოფლის მეურნეობა, რომელიც განვითარებული იყო მდინარეების, ტიგროსისა და ეფრატის მიერ შექმნილ ნაყოფიერ ნიადაგებზე, უზრუნველყოფდა ძირითადი პროდუქტების, მაგ., ქერის, ხორბლისა და ფინიკის მოყვანას. ტაძრები და სასახლეები, როგორც ეკონომიკური ცენტრები, მართავდნენ მინის საკუთრებას, გადასახადებსა და რესურსების

გადანაწილებას. შუმერი ვაჭრობდა ისეთ რეგიონებთან, როგორებიცაა სამხრეთ კავკასია, ანატოლია (თანამედროვე თურქეთის მხარე), ელამი (თანამედროვე ირანის სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონი), ინდის ხეობა (თანამედროვე პაკისტანის მხარე) და არაბეთის ნახევარკუნძული (დიღმუნი, თანამედროვე ბაჰრეინი). შრომის მკაცრი ორგანიზაცია და ლურსმული დამწერლობით ჩანერილი აღრიცხვითი ფორმები უზრუნველყოფდა ეფექტურ მართვას. გარკვეულმა ინსტიტუციურმა ჩარჩოებმა შეამცირა ტრანზაქციული ხარჯები, რაც ზრდიდა სათანადო ინსტიტუტების ნდობასა და სტაბილურობას. შუმერში მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მიღწევების მიუხედავად, მისი ეკონომიკა მყიფე რჩებოდა, რაც განპირობებული იყო მიწის დამლაშებითა და გარე საფრთხეებით. შუმერულმა ბიუროკრაციამ, სარწყავმა სისტემებმა და დამწერლობამ დიდი გავლენა მოახდინა უძველესი ცივილიზაციების ეკონომიკურ და სოციალურ განვითარებაზე.

საკვანძო სიტყვები: შუმერის ეკონომიკა, სოფლის მეურნეობა, ტაძრებისა და სასახლეების ეკონომიკა, ინსტიტუტები, ვაჭრობა, სარწყავი სისტემები, აღრიცხვა, დამწერლობა.

შესავალი

დაახლოებით ძვ.წ. 4500-1900 წლებში ქვეყანა შუმერი მდებარეობდა სამხრეთ შუამდინარეთის ისტორიულ რეგიონში, თანამედროვე ერაყის სამ-

ხრეთ-ცენტრალურ ნაწილში და ითვლება ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ ურბანულ ცივილიზაციად. ის შუმერულ ენაზე იწოდებოდა როგორც „ქენგი“, ან „ქენგირი“, რაც „კეთილშობილ მბრძანებელთა ქვეყანას“ აღნიშნავდა, ხოლო მისი ენა „ემეგირი“ – „კეთილშობილთა ენას“. ტერმინი „შუმერი“ პირველად 1869 წლის 17 იანვარს ებრაული წარმოშობის, ფრანგ-გერმანელმა ასირიოლოგმა, ჟიულ ოპერტმა (1825–1905) გამოიყენა. შუმერული ენა იყო არასემიტური და არაინდოევროპული, აგლუტინაციური ენის იზოლატი. გარკვეული ენათმეცნიერული კვლევების მიხედვით, შუმერულს პროტო-ქართველურ ენასთან ვაკავშირებთ და სამხრეთ კავკასიას კი შუმერების წინარესამშობლოდ მივიჩნევთ [3–6; 11–13].

შუმერმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ორგანიზებული ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბებაში. შუმერის ეკონომიკა ეფუძნებოდა სოფლის მეურნეობას, ტაძრებისა და სასახლეების ინსტიტუტებს, ტექნოლოგიებს, ვაჭრობასა და რთულ ადმინისტრაციულ მართვის სისტემას.

1. სოფლის მეურნეობა

შუმერის ეკონომიკის საფუძველი სოფლის მეურნეობა იყო, რომელიც მდინარეების – ტიგროსისა (იდიგნა) და ეფრატის (ბურანუნი) – მიერ შექმნილ ნაყოფიერი ნიადაგების ამოშრობითა და დამუშავებით ვითარდებოდა. არქეოლოგიური მონაცემები აჩვენებს, რომ დაახლოებით ძვ.წ. 3500

წლიდან შუმერებმა განავითარეს რთული სარწყავი სისტემები, რომლებიც 3000 ჰა-ზე მეტ ფართობს მოიცავდა, რამაც უზრუნველყო სტაბილური ქირნახულის (მაგ., პურის) მიღება და მოსავლიანობის ზრდა ადგილობრივი მშრალი კლიმატის პირობებში [1]. ძირითადი კულტურები იყო ქერი, ხორბალი, სეზამი, ფეტვი, ლობიო და ბარდა. ასევე, მნიშვნელოვანი იყო ფინიკის პალმა, რომელიც საკვებსა და სამშენებლო მასალას იძლეოდა [17].

ტექნოლოგიური ინოვაციების თვალსაზრისით, შუმერებმა პირველებმა გამოიყენეს სათესი გუთანის (seeder plough), რომელიც საშუალებას აძლევდა თესვა და ხვნა ერთდროული პროცესი ყოფილიყო. ეს ინოვაცია, რომელიც თიხის ფირფიტებზეა აღწერილი, მიუთითებს ტექნოლოგიურ წინსვლაზე, რამაც ხელი შეუწყო შუმერებს თესვის ეფექტურობა გაეზრდათ და გაეფართოებინათ სარწყავი მიწები [2]. ასევე ფერმერთა სპეციალიზაციამ (მაგ., მიწის მუშები, სარწყავი სისტემის მმართველები) გააუმჯობესა შრომის დანაწილება, რაც ეკონომიკის მდგრადობას უზრუნველყოფდა [1; 13]. ამ პროცესმა შესაძლებელი გახდა შუმერულ ქალაქ-სახელმწიფოებს მიეღოთ ჭარბი მოსავალი, რაც საფუძველი გახდა ურბანიზაციისა და ვაჭრობის განვითარებისთვის [9].

მიწის საკუთრების სტრუქტურის თვალსაზრისით, უმეტესი მიწა ტაძრებსა და სასახლეებს ეკუთვნოდა, თუმცა არსებობდა მიწის კერძო საკუთრების მაგალითებიც, რაც დასტურდება თიხის ფირფიტების ჩანაწერებით [22]. სარწყავი არხებისა და წყალსაცავების მოვლა-პატრონობა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმე იყო,

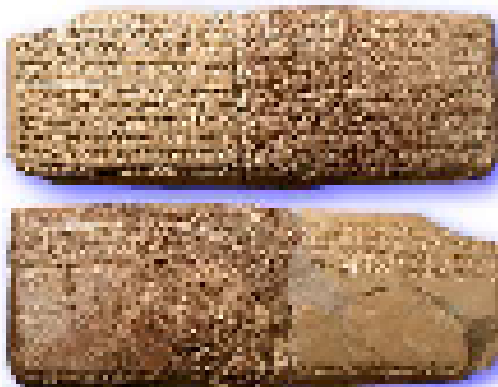
რამაც მოითხოვა ცენტრალიზებული მართვა და მუშახელის ორგანიზება [17].

შუმერულ სოფლის მეურნეობაში ძირითადი პროდუქტები მრავალფუნქციური იყო, მათი გამოყენება ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა.

- ქერი გამოიყენებოდა როგორც ძირითად საკვებად (პურის, ფაფისა თუ ლუდის დასამზადებლად), ისე – გადახდის საშუალებად შრომის ანაზღაურებაში, გადასახადებსა და სავაჭრო გარიგებებში, რაც მას უნივერსალურ „ვალუტად“ აქცევდა [22];

• **ხორბალი** მნიშვნელოვანი კულტურა იყო, რომლისგან მზადდებოდა მაღალი ხარისხის საკვები, პური და სხვა ცომეული. ის ზოგჯერ ტაძრებში შესანიშნავად ან რელიგიური რიტუალებისთვის იყო განკუთვნილი. ხორბალი ქერთან შედარებით ნაკლებად გავრცელებული იყო, მაგრამ – უფრო ძვირადღირებული მარცვლეული, რადგან მისი მოყვანა მოითხოვდა უფრო ხელსაყრელ პირობებს, ნაყოფიერ ნიადაგსა და უკეთეს ირიგაციის სისტემას, რაც შუმერის მშრალ კლიმატში გარკვეული გამოწვევა იყო.

• **ფინიკი** იყო მაღალკალორიული, მნიშვნელოვანი საკვები პროდუქტი, რომელსაც ფართოდ მიიხმარდა მოსახლეობა. მისგან ამზადებდნენ ჩირს, სიროფსა და სასმელებს. ფინიკის პალმები ასევე იძლეოდა სამშენებლო მასალას (ხე, ფოთლები). ის, როგორც გამძლე და მარტივად გადასაზიდი პროდუქტი, მნიშვნელოვანი საექსპორტო საქონელი იყო, განსაკუთრებით სპარსეთის ყურის რეგიონში (დიღმუნში, თანამედროვე ბაჰრეინში) იყიდებოდა. ფინიკის მაღალი მოსავლიანობა და შენახვის მარტივი პირობები მას ეკონომიკურად მომგებიან

Journal of Management Inquiry, Vol. 17 No. 3, September 2008
DOI: 10.1177/1056492608318800
© The Author(s) 2008

[illegible]

Այս/չ այս հիմնադրամը արժեքավորե՞լ եմ:

Model 1 $\ln(\text{gross value added}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(\text{population}) + \beta_2 \ln(\text{distance to nearest port}) + \epsilon_i$

© 2000 Blackwell Science Ltd *Journal of Internal Medicine* 247: 399–406

Source: *U.S. Census Bureau, Current Population Reports*.

David A. Johnson, PhD

© 2007 by The McGraw-Hill Companies, Inc.

Revised: 2014-09-01

1. **Figure 1** shows the **MCQs** and **Open-Ended Questions** used in the study.

www.ck12.org

© 2000 by John Wiley & Sons, Inc.

www.ck12.org

საქონლად აქცევდა. თიხის ფირფიტების წარწერებში ნახსენებია ფინიკის ბაღები, რომლებიც ხშირად ტაძრების ან მდიდარი მიწის მფლობელების საკუთრებაში იყო [2].

- **ლობიო და ბარდა** მნიშვნელოვანი პარკოსანი კულტურები იყო, რომლებსაც ძირითადად დაბალი სოციალური ფენები მოიხმარდნენ, ასევე – პირუტყვის საკვებად.

- **სეზამის ზეთი** გამოიყენებოდა საკვებად, განათებაში, კოსმეტიკაში, რელიგიურ რიტუალებსა და სამკურნალო მიზნებისთვის. სეზამის ზეთი, ისევე როგორც ფინიკი, ექსპორტისთვის მნიშვნელოვანი პროდუქტს წარმოადგენდა, რადგან ის ადვილად გადასაზიდი იყო. თიხის ფირფიტებზე ნახსენებია სეზამის მინდვრები, რომლებიც ძირითადად ტაძრების ან ბომონდის (მცირერიცხოვანი სოციალური ჯგუფის) კონტროლს ექვემდებარებოდა.

- **მატყლი** გამოიყენებოდა მაღალი ხარისხის ქსოვილების დასამზადებლად, რომელიც ტაძრებისა და ბომონდისთვის იყო განკუთვნილი. მისგან დამზადებული ქსოვილები, შეღებილი თუ ორნამენტებით გაფორმებული, მნიშვნელოვანი საექსპორტო საქონელი იყო, რომელიც განსაკუთრებით ელამსა (თანამედროვე ირანის სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს) და ანატოლიაში (თანამედროვე თურქეთის რეგიონში) იყიდებოდა. თიხის ფირფიტების წარწერებზე დაფიქსირებულია, რომ ქსოვილების წარმოება ხშირად ტაძრების ან სამეფო სასახლეების მიერ იყო ორგანიზებული, სადაც ძირითადად მუშაობდნენ ქალი ხელოსნები [18].

ამრიგად, აღნიშნულმა პროდუქტებმა შესაძლებელი გახადა არა მხოლოდ ადგილობრივი მოსახლეობის დაკმაყოფილება, არამედ გლობალური სავაჭრო ქსელების ფორმირება, რამაც ხელი შეუწყო შუმერული ქალაქ-სახელმწიფოების ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ განვითარებას. თიხის ფირფიტებზე დაფიქსირებული ჩანაწერები და არქეოლოგიური მონაცემები ცხადყოფს, რომ შუმერებმა შექმნეს მაღალორგანიზებული სისტემა სოფლის მეურნეობის მართვისა და მისი ეკონომიკური პოტენციალის გამოყენებისთვის.

2. ტაძრისა და სასახლის ეკონომიკა

შუმერულ საზოგადოებაში ტაძრები სოციალურ-ეკონომიკური და რელიგიური ცხოვრების ცენტრები იყო, რაც დადასტურებულია უამრავი არქეოლოგიური მასალით, მათ შორის თიხის ფირფიტების ჩანაწერებით, რომლებიც ასახავს მათ ადმინისტრაციულ ფუნქციებს [22]. ტაძრები ფლობდნენ დიდი მიწის ნაკვეთებს, მართავდნენ

სარწყავ სისტემებს, ინახავდნენ მარცვლეულსა და სხვა პროდუქტებს, ახდენდნენ მოსავლის გადანაწილების დროს კონტროლს [1]. ისინი ასევე იყვნენ მსხვილი დამსაქმებლები, სადაც მუშაობდნენ ქურუმები, ხელოსნები, მუშები და ჩამწერები [17]. ტაძრის ეკონომიკა (temple economy: [15]) ფუნქციონირებდა როგორც ცენტრალიზებული გადანაწილების სისტემა: გლეხები აწვდიდნენ მოსავალს, ხოლო ტაძარი ანაწილებდა მას მუშებსა და ღარიბებს შორის, რაც ნაწილობრივ ასახულია ურისა და ლალაშის წერილობით არქივებში [8].

ტაძრები ხელს უწყობდა სოციალური პირობების გაძლიერებას. მაგ., ტაძრები აწვობდნენ რელიგიურ ფესტივალებს, რომლებიც იზიდავდა მომლოცველებს, რაც ადგილობრივ ეკონომიკას, განსაკუთრებით ხელოსნობასა და ვაჭრობას აძლიერებდა [9].

სასახლეებმა, რომლებიც მმართველ ბომონდს ეკუთვნოდა, ძვ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან დაიწყეს მსგავსი ეკონომიკური ფუნქციების აღება. მეფეები და მმართველები აკონტროლებდნენ მიწის ნაკვეთებს, აგროვებდნენ გადასახადებს ძირითადად ნატურის სახით (მაგ., მარცვლეული, მსხვილფეხა საქონელი) და ორგანიზებას უწევდნენ სამხედრო კამპანიებსა თუ სამშენებლო პროექტებს [2].

ტაძრისა და სასახლის ეკონომიკა ხშირად გადაჯაჭვული იყო, რაც ქმნიდა ცენტრალიზებული მართვის ინსტიტუციურ სისტემას, სადაც რესურსების გადანაწილება და კონტროლი ხორციელდებოდა თიხის ფირფიტებზე მოცემული აღრიცხვის სისტემის საშუალებით [13]. გარდა ამისა, ტაძრისა და სასახლის საზოგადოებების ურთიერთდამოკიდებულება შეიძლება განიხილებოდეს, როგორც ძალაუფლების ბალანსის მაგალითი, სადაც მეფეები ხშირად იყვნენ რელიგიურ ავტორიტეტს თავიანთი მმართველობის ლეგიტიმაციისთვის, რაც დადასტურებულია ძვ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრის ჩანაწერებში [15]. ამით ჩანს, თუ როგორ უზრუნველყოფდა ეს ინსტიტუტები ეკონომიკურ სტაბილურობასა და რესურსების ეფექტურ განაწილებას. ინსტიტუტები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ტრანზაქციული ხარჯების შემცირებასა და სოციალური ნდობის გაძლიერებაში [16; 23].

3. ვაჭრობა და გარე ურთიერთობები

შუმერში ეკონომიკა დიდწილად ეფუძნებოდა ვაჭრობას, სავაჭრო ქსელებს. მას არ ჰქონდა ბუნებრივი რესურსები, როგორცაა ხე-ტყე და ლითონები, რის გამოც ვაჭრობა აუცილებელი იყო

და მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა [2]. შუმერი თავად ვერ აწარმოებდა საკმარის ლითონებსა და სხვა საჭირო ნედლეულს. ამის სანაცვლოდ, ის სხვა რეგიონებს აწვდიდა აგრარულ პროდუქტებსა და ხელოსნურ ნაწარმს, რის გამოც ჩამოყალიბდა სავაჭრო მარშრუტები, რაც დადასტურებულია თიხის ფირფიტების წარწერებითა და არქეოლოგიური მონაცემებით.

არქეოლოგიური გათხრების მიხედვით გამოვლინდა, რომ შუმერები ვაჭრობდნენ ისეთ რეგიონებთან, როგორებიც იყო ანატოლია, ირანის ზეგანი, დილმუნი, ინდის ხეობა და არაბეთის ნახევარკუნძული [18; 22]. თიხის ფირფიტების წარწერებზე ამოკითხული მასალა მიუთითებს, რომ დილმუნი იყო შუამავალი შუმერისა და ინდის ხეობის ცივილიზაციათა შორის. ის ხელსუწყობდა ნედლეულისა და საქონლის გადაზიდვას (Crawford 1998).

ვაჭრობა ძირითადად სახელმწიფო ინსტიტუტებისა თუ ტაძრების მიერ იყო ორგანიზებული, თუმცა კერძო ვაჭრებიც არსებობდნენ. ამის მაგალითია „დამგარის“ (ვაჭრის) ინსტიტუტი. პროფესიონალი ვაჭრები, რომლებიც მოგზაურობდნენ შუმერული ქალაქ-სახელმწიფოების (მაგ., ური, ლარსა) სახელით და ახორციელებდნენ საერთაშორისო ვაჭრობას [22]. თიხის ფირფიტებზე შემონახული სავაჭრო ჩანაწერები, მაგ., ძვ. წ. 2350-2200 წლების დოკუმენტები, აჩვენებს

საქონლის რაოდენობას, ფასებს (ძირითადად „შეკლის“ ერთეულებში) და გარიგების პირობებს, რაც მიუთითებს აღრიცხვის სისტემის სიზუსტეზე [8]. ძირითადი საექსპორტო საქონელი იყო მარცვლეული, ფინიკი, სეზამის ზეთი, მატყლი და ხელნაკეთი ნივთები, ხოლო საიმპორტო საქონელი – ხე-ტყე (თანამედროვე ლიბანის რეგიონიდან), ოქრო, სპილენძი (სამხრეთ კავკასიიდან), ვერცხლი (ანატოლიიდან) და ძვირფასი ქვები, როგორიცაა ლაპის ლაზული/„ლურჯი საფირონი“ (თანამედროვე ავღანეთის ბადახშანის რეგიონიდან) [2]. სავაჭრო ქსელებმა ხელი შეუწყო არა მხოლოდ ეკონომიკურ, ტექნოლოგიურ და კულტურულ გაცვლას, არამედ წერიტი სისტემების გავრცელებას, რაც ხაზს უსვამს ვაჭრობის როლს პროტო-გლობალიზაციის პროცესში [13].

წერილობითი მასალის მიხედვით, ქვემოთ წარმოდგენილია ძირითადი სავაჭრო მარშრუტები:

- სახმელეთო გზა ანატოლიისა და სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით (მანძილი დაახლოებით 1000-2000 კმ), რომელიც ძირითადად გამოიყენებოდა ლითონების (ოქროს, სპილენძის, კალას), ხე-ტყისა და სხვა ნედლეულის იმპორტისთვის, რაც შუმერებისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო [22; 2; 13];

- სახმელეთო გზა ურიდან ან ურუქიდან ელამის დედაქალაქ სუსის მიმართულებით (მანძილი

თარგმანი: ავანახარს გაგებზე, ასე [მშობლ.] წამი, როცა წახვედა. შენთვის
განაგრესი ხატეო. შენ [შეზღუდი] ხატელებო, ამ ძაღლს კარგ ზოგებს იტოვ
სოხი. შენ წახვედი [მეგობრ.] პაე ზე შენობდა, ამ ზეარბოდე. წამი ზეგნის ზოგი
სოფლის განაგებდა და შენ [მეგობრ.] სოფლები [განაგებდა] ასე [არქვე] ანგათ
პისი ქაღახი ათედა თუ ან ენათი მისი ქაღახი წაგოი? ზე, ენმეგანწოხა?
და ასე თარგმნი: ზე ენათიანე თარგმანობდა. ზენა წამწახატელები ზენა
იკანგებოდა ძაღლთ, ზეაზამ ზენა დანეიმი და სამსქრთაო. [არაფი რამე]
კანგებოდა ზეგნისი ირცერი კანგებოდა ენისი ზეგნისი. მისი მისისი ვისე
კანგებოდა ზეგნისი ვისე მისისი ვისე? მისი ზენა დანეიმი ენისი მისისი ვისე
ენმეგნობა წესებზე, წამი ზენა კანგე ზე თარგმანდა, ხატელები ზენა კანგე
ზენა, ზენა კანგე ზე თარგმანდა თარგმანი ზარანბა სოფენა ხატეობა
და მისი-ანგებდა [ხატე] ზენა თარგმანდა ზენა მისისი. კანგე ამ
სოფენისი მისი-ანგებდა ზენა მისისი მისი-ანგებდა თარგმანდა თარგმანდა
კანგებოდა ამ სოფენისი მისი-ანგებდა მისი მისისი? ზენა ზენა-ანგებდა
იკანგებოდა ზენა-ანგებდა ზენა კანგებდა, რომ ზენა იკანგებდა ზენა-ანგებდა
განაგებდა იკანგებდა, რომ ზენა-ანგებდა თარგმანდა არ ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა
ეს თარგმანდა [მისისი] ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა
ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა

მშენი წამი, წამწახატეობის-სოფენისი მისისი, კანგებდა ზენა-ანგებდა თარგმანდა
თარგმანდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა ზენა-ანგებდა

დაახლოებით 300-400 კმ), რომელიც ძირითადად გამოიყენებოდა მარცვლეულის, ქსოვილებისა და სხვა საქონლის ექსპორტისთვის [18];

- საზღვაო მარშრუტი სპარსეთის ყურის, დილმუნის გავლით ინდის ხეობის (მოჰენჯო-დაროსა და ჰარაპას ცივილიზაციების, თანამედროვე პაკისტანის რეგიონის) მიმართულებით (მანძილი დაახლოებით 2000 კმ.), რომელიც გამოიყენებოდა ძვირფასი ქვებისა და სანელებლების იმპორტისთვის [18].

ეს სავაჭრო ქსელები და საქონლის გაცვლა მოითხოვდა ძლიერ ლოგისტიკას, მათ შორის ტრანსპორტის, უსაფრთხოების, შეიარაღებული დაცვისა და ადმინისტრაციული ხელშეკრულებების ორგანიზებას [22]. ამ პროცესებმა ხელი შეუწყო შუმერული ქალაქ-სახელმწიფოების ეკონომიკურ და კულტურულ განვითარებას, რამაც დიდი გავლენა იქონია შუამდინარეთისა და მეზობელი რეგიონების გაძლიერებაზე [13].

4. შრომის ორგანიზაცია და სოციალური სტრუქტურა

შრომის ორგანიზაცია ძირითადად ტაძრების მიერ ხორციელდებოდა. მაგ., ურის III დინასტიის (ძვ.წ. 2112–2004 წწ.) დროინდელი ჩანაწერები ასახავდა მუშათა რაოდენობას, სამუშაო დღეებსა და რაციონს. ის განსაზღვრავდა შუმერის ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ განვითარებას.

შუმერულ ეკონომიკაში შრომა მკაცრად იყო ორგანიზებული. მოსახლეობის უმრავლესობა, დაახლოებით 80-90%, სოფლის მეურნეობაში იყო

დაკავებული, ძირითადად ქერისა და ხორბლის კულტივაციაზე [1]. დანარჩენი მოსახლეობა, მათ შორის ქურუმები, ჩამწერები (მნიგნობრები) და ხელოსნები, ძირითადად ტაძრებსა და სასახლეებში მუშაობდნენ. ეს ინსტიტუტები არა მხოლოდ აკონტროლებდნენ წარმოებას, არამედ უზრუნველყოფდნენ ეკონომიკური რესურსების მართვასა და საქმიანობის კოორდინაციას [22].

შუმერულ საზოგადოებაში არსებობდა სოციალური იერარქია. ზედა ფენას წარმოადგენდა მმართველი ბომონდი, მათ შორის მეფეები და ქურუმები, რომლებიც პოლიტიკურ და რელიგიურ ძალაუფლებას აერთიანებდნენ. შუა ფენა მოიცავდა თავისუფალ მოქალაქეებს, როგორებიც იყვნენ ვაჭრები, ხელოსნები და მცირე მინის მესაკუთრეები. ქვედა ფენაში შედიოდნენ მუშები, მათ შორის მონები, რომლებიც ხშირად ომის ტყვეები ან ვალის გამო მონობაში ჩავარდნილი პირები იყვნენ. მონები ძირითადად დასაქმებული იყვნენ სოფლის მეურნეობის სექტორში ან ტაძრების მშენებლობაში. თუმცა მონობა შუმერულ საზოგადოებაში არ იყო ინსტიტუციონალიზებული, როგორც ეს გვხვდება მოგვიანებით რომის იმპერიაში. მონების მდგომარეობა ზოგ შემთხვევაში შეიძლება გაუმჯობესებულიყო. შრომის ანაზღაურება ხშირად ნატურით, მაგ., მარცვლეულით, ქსოვილით ან ზეთით ხდებოდა. თიხის ფირფიტებზე შემორჩენილი ჩანაწერები მიუთითებს, რომ ანაზღაურების გადაწყვეტილებები ხშირად ცენტრალიზებულ ინსტიტუტებთან იყო დაკავშირებული, რაც გვიჩვენებს ინსტიტუციონალური მართვის მნიშვნელობას [13].

განსაკუთრებული საყურადღებოა ქალთა საქმიანობა. „ნადიტუ“ – ხშირად დაუქორწინებელი ქალები (მზის ღმერთ შამაშისა და მისი ცოლის – აიას ტაძრის მსახურები), რომლებიც, ძირითადად, წარმოშობით მაღალი სოციალური ფენებიდან იყვნენ და ტაძარში მსახურებდნენ, ხასიათდებოდნენ დამოუკიდებლობითა და ქონების მართვის უფლებით. ისინი ჩართულნი იყვნენ ქსოვაში, ტყავისა და მარცვლეულის გადამუშავებასა და ვაჭრობაში, რაც მიუთითებს გარკვეულ გენდერულ თანასწორობაზე შუმერულ საზოგადოებაში [21]. „ნადიტუების“ ეკონომიკური აქტიურობა ასევე დაკავშირებული იყო ტაძრების ეკონომიკურ ქსელთან [22].

5. წერიტი, აღრიცხვისა და გადახდის სისტემები

ძვ.წ. 8500–3500 წწ-ში შუამდინარეთში გამოიყენებოდა წრის, ბირთვის, კონუსის, ცილინდრისა და სხვა ფორმის თიხის ფიგურა-სიმბოლოები (tokens), რომლებიც კონკრეტულ საქონლს (მაგ., მარცვლეულს, ცხოველებს) აღნიშნავდა და მის რაოდენობას აღრიცხავდა. ეს სიმბოლოები ნოტიო თიხის სფეროსებრივ ჭურჭლში (bullae) ინახებოდა და ხშირად აღნიშნული ჭურჭლის გარე ზედაპირზე იბეჭდებოდა. ეს იყო ყველაზე ადრეული სააღრიცხვო სისტემა, რომელიც ხელს უწყობდა ვაჭრობისა და ეკონომიკური მართვის პროცესის გამარტივებას, რაც ლოგისტიკის საფუძველი იყო შუმერულ ეკონომიკაში და უზრუნველყოფდა ტრანზაქციების უსაფრთხოებას. ძვ.წ. 3500–3000 წლებში შუმერებმა დაიწყეს ამ ფიგურა-სიმბოლოების ფორმების თიხის ფირფიტებზე გამოსახვა, რაც თანდათან უფრო აბსტრაქტულ სიმბოლოებად გარდაიქმნა და ლურსმული დამწერლობის ნიშნებად ჩამოყალიბდა. ეს პროცესი „ტექნოლოგიური ევოლუციის“ მკაფიო მაგალითს წარმოადგენს [10; 11; 12; 13].

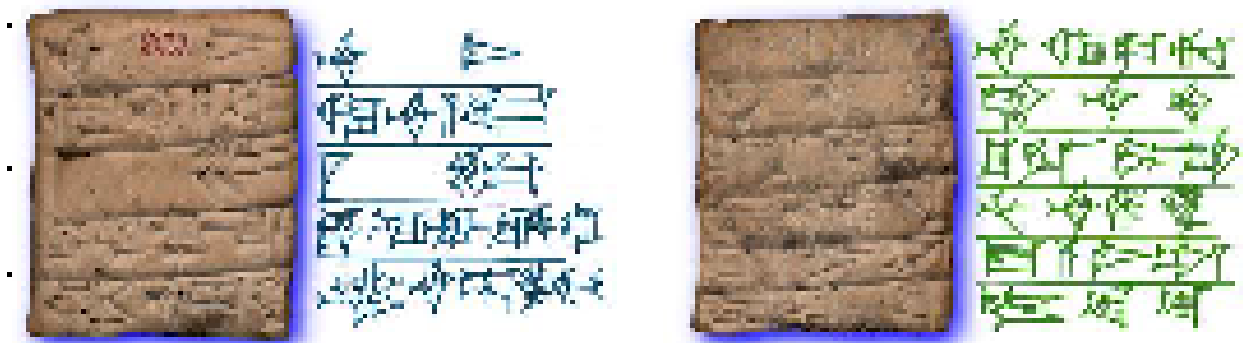
სამეურნეო და ადმინისტრაციული შინაარსის წერილობით დოკუმენტებში აღმოჩნდა: ჩანანერები მუშათა დასაქმების შესახებ, ანგარიშები სამუშაო ძალის, ხვნისა და ფარცხვის სამუშაოების შესახებ, ცნობები მუშების ავადმყოფობის შესახებ, უწყისები მუშათა შრომის ანაზღაურებისა და მარცვლის გაცემის შესახებ, შემოსავლისა და გასავლის საბუთები, ქვითრები კურიერებზე გაცემული პროდუქტების შესახებ, ჩანანერები ფურაჟის გაცემის თაობაზე, საქონლის წარმოების, განაწილების, გაცვლისა და მოხმარების, ვაჭრობისა და მნიშვნელოვანი გარიგების (კერძო საკუთრების გადაცემის) აღრიცხვა, ქვითრები

კურიერებზე გაცემული პროდუქტების შესახებ, სასესხო ხელშეკრულებები, სასამართლო გადაწყვეტილებების კრებულები, ცნობები საირიგაციო გადასახადის, დავების გადაწყვეტის, ბალანსის, გამოსასყიდი თანხის, პროცენტიანი სესხისა და ვალის, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების სიებისა და საკვები რაციონის შესახებ, საქალაქო და სასოფლო-სამეურნეო შეთანხმებების გეგმები, საბუთები სახლის, ბაღის, მიწის ნაკვეთის, ცხოველების ყიდვისა და ჩუქების შესახებ, საქორწინო, მემკვიდრეობისა და განქორწინების დოკუმენტები, სამედიცინო ტექსტები (რეცეპტები), კალენდრები და სხვა [13].

„წერიტი სისტემა არის ეკონომიკური, პოლიტიკური, ინსტიტუციური და რელიგიური ორგანიზაციების მართვა-გამგეობის, საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების განვითარების უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტი, რომელთა გამოყენებით ადამიანთა შორის მყარდება გარკვეული ურთიერთობები მატერიალური დოვლათის საზოგადოებრივი წარმოების დროს და რითაც ისინი გადასცემენ ერთმანეთს გარკვეულ ინფორმაციასა და იდეებს აღნიშნულ სფეროში მათი მიღწევების შესახებ. წერიტი სისტემა, როგორც სოციალურ-კულტურული ფენომენი, კომუნიკაციისა და ინფორმაციის გაცვლის სახეობა, თავდაპირველად გაჩნდა საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურებზე ეკონომიკური საქმიანობის სრულყოფა-დახვეწისა და საქონლის დათვლა-აღრიცხვის საჭიროების გამო, რაც ცივილიზაციის ისტორიაში კაცობრიობის ერთ-ერთი უდიდესი მიღწევა იყო“ [13].

შუმერები იყენებდნენ „ვერცხლის შეკელს“ [20], როგორც გადახდისა და ღირებულების გაზომვის ერთეულს, თუმცა ფიზიკური ფული (მონეტები) ჯერ არ არსებობდა. გადახდები ხშირად ბარტერულ სისტემაზე იყო დაფუძნებული, სადაც ვერცხლი, ქერი ან სხვა პროდუქტები გამოიყენებოდა როგორც გადამცვლელი საშუალება.

„ამ პროცესმა ჩამოაყალიბა შესაბამისი ინსტიტუტები და სოციალურ-ეკონომიკური ორგანიზაციები (საეაჭრო გილდიები და სხვა). შრომის დანაწილებამ შექმნა სხვადასხვა სპეციალობები. ... „ურბანული ეკონომიკური“ საქმიანობის განვითარებისთვის დაიწყო ინსტიტუციური სისტემებისა და ცენტრალური ორგანიზაციების გაუმჯობესება, სამუშაოთა შესრულების, დაგეგმვის, ვაჭრობისა და დაბეგვრის კონტროლის გაძლიერება, რესურსების, საქონლის წარმოების, შეგროვებისა და განაწილების, მიღებისა და გატანის, შემოსა-

სურათი 1: ტაბლა 1. მათი კონტენტის შესახებ ინფორმაცია მოცემულია ქვემოთ მოცემულ ტაბლაში. მათი კონტენტის შესახებ ინფორმაცია მოცემულია ქვემოთ მოცემულ ტაბლაში.

სურათი 2: ტაბლა 2. მათი კონტენტის შესახებ ინფორმაცია მოცემულია ქვემოთ მოცემულ ტაბლაში. მათი კონტენტის შესახებ ინფორმაცია მოცემულია ქვემოთ მოცემულ ტაბლაში.

4. 50-1000 წლის განმავლობაში მათი კონტენტის შესახებ ინფორმაცია მოცემულია ქვემოთ მოცემულ ტაბლაში. მათი კონტენტის შესახებ ინფორმაცია მოცემულია ქვემოთ მოცემულ ტაბლაში.

ვლებისა და ხარჯების, გადასახადებისა და შესანიშნავების აღრიცხვა, არქიტექტურული ცენტრების, ტაძრების, სასახლეებისა და საზოგადოებრივი შენობების აგებისა და მიწის რეგისტრაციის, ფართობისა და ა.შ., ღირებულების გამოთვლა და სხვა“ [13].

აღრიცხვის სისტემა საშუალებას აძლევდა ტაძრებისა და სასახლეების მეთაურებს თვალყური ედევნებინათ საქონლის მარაგის, გადასახადებისა და ვაჭრობისთვის. ეს იყო ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ბიუროკრატიისა და ეკონომიკური მართვის განვითარებაში [22]. შუმერულ ეკონომიკაში ტაძრები, სასახლეები, აღრიცხვის სისტემა და „დამგარის“ ინსტიტუტი ფუნქციონირებდნენ როგორც ინსტიტუციური მექანიზმები, რომლებიც ამცირებდნენ ტრანზაქციულ ხარჯებსა და ხელს უწყობდნენ ეკონომიკური სისტემის სტაბილურობას.

დ. ნორთის ინსტიტუციონალური თეორიის საფუძველზე, ეს ინსტიტუტები შეიძლება განვიხილოთ როგორც ფორმალური ინსტიტუტები, რომლებიც ამცირებდნენ ტრანზაქციულ ხარჯებს შემდეგი მიმართულებებით [15; 16]:

- **ინფორმაციული ხარჯები.** შუმერულ ეკონომიკაში ინფორმაციული ხარჯების მართვა მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ეფექტური ეკონომიკური საქმიანობის უზრუნველყოფაში. ტაძრებისა და სასახლეების წარმომადგენლები პასუხისმგებელნი იყვნენ გადასახადების შეგროვებაზე, რომლებიც ძირითადად ნატურით, მაგ., ქერის ან სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების სახით გადახდა ხდებოდა. ამავდროულად, ისინი

ხელმძღვანელობდნენ რესურსების განაწილებას, რაც ცენტრალიზებული ეკონომიკური სისტემის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენდა. აღრიცხვის სისტემა, რომელიც თიხის ფირფიტებზე ჩანაწერების სახით იყო მოცემული, გამოიყენებოდა ვაჭრობისა და გადასახადების ზუსტი დოკუმენტაციისთვის. ამ ფირფიტებში ფიქსირდებოდა ისეთი დეტალები, როგორიცაა საქონლის რაოდენობა, ფასი და გარიგების პირობები. ეს პრაქტიკა ცხადყოფს, რომ ჩანაწერები, ანუ მნიშვნებრივი, აქტიურად იყენებდნენ ბუღალტრულ ანგარიშებს, რათა შეემცილებინათ ინფორმაციული გაურკვევლობა და გაეფართოებინათ გამჭვირვალობა ვაჭრებს, ტაძრებისა და სასახლეების წარმომადგენლებს შორის. აღრიცხვის ეს სისტემა მნიშვნელოვნად ამცირებდა ინფორმაციულ ასიმეტრიას, რომელიც შეიძლება არსებობდა გლეხებს, ქურუმებსა და მმართველებს შორის [8].

ამგვარად, თიხის ფირფიტებზე დაფიქსირებული მონაცემები ხელს უწყობდა ეკონომიკური ურთიერთობების სიზუსტესა და სანდოობას, რაც უზრუნველყოფდა რესურსების ეფექტურ მართვასა და განაწილებას.

- **აღსრულების ხარჯები.** შუმერულ ეკონომიკაში აღსრულების ხარჯების მართვა ტაძრებისა და სასახლეების ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია იყო. ეს ინსტიტუტები პასუხისმგებელნი იყვნენ გადასახადებისა და შრომითი ვალდებულებების აღსრულებაზე, რაც უზრუნველყოფდა ეკონომიკური სისტემის სტაბილურობასა და ფუნქციონირებას. თიხის ფირფიტებზე შემონახული წარწერები შეიცავს ინფორმაციას გადასახადების შესახებ, მაგ.,

„60 გური ქერი“. აღრიცხვა გადასახადის ამკრეფებს საშუალებას აძლევდა თვალყური ედევნებინათ ვალდებულებების შესრულებაზე და გარიგებების დარღვევა ან „ფარული ქმედებების რისკი“ („moral hazard“) შეემციებინათ. ეს მიუთითებს, რომ ამ ინსტიტუტებს გააჩნდათ კარგად ორგანიზებული სტრუქტურა გადასახადების შეგროვების მონიტორინგისა და აღსრულებისთვის.

ამგვარად, ეს პრაქტიკა ზრდიდა ეკონომიკური სისტემის ეფექტურობას, რადგან უზრუნველყოფდა რესურსების სწორად განაწილებასა და მართვას, ხელს უწყობდა საზოგადოებაში ეკონომიკური ურთიერთობების სტაბილურობას.

• **კონტრაქტის ხარჯები.** კონტრაქტის ხარჯების მართვა ტაძრების, როგორც რესურსების გადაწვევის ცენტრების, ერთ-ერთი ფუნქცია იყო. ისინი ხელს უწყობდნენ „კონტრაქტების“ დადებას კერძო პირებს თუ ორგანიზაციებს შორის; მაგ., მოსავლის (როგორცაა ქერი ან ხორბალი) მიწოდების სანაცვლოდ, მათ საკვებს ან სხვა აუცილებელ საშუალებებს უწვავდნენ. ეს პროცესი ამცირებდა მოლაპარაკებებისა და ხელშეკრულებების დადებასთან დაკავშირებულ სათანადო ხარჯებს, რადგან ტაძრები მოქმედებდნენ როგორც შუამავლები, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ გარიგებების გამჭვირვალობასა და სამართლიანობას. ამგვარი ცენტრალიზებული სისტემა ამცირებდა ტრანზაქციულ ხარჯებს, რაც ეკონომიკურ ურთიერთობებს უფრო ეფექტურსა და ორგანიზებულს ხდიდა. შედეგად, ტაძრების მიერ შექმნილი სტრუქტურა უზრუნველყოფდა შუმერული ეკონომიკური სისტემის მდგრადობასა და ეფექტურობას, რაც მნიშვნელოვანი იყო საზოგადოების სტაბილური ფუნქციონირებისთვის.

• **ქონებრივი უფლებები.** ქონებრივი უფლებების განსაზღვრა და დაცვა ცენტრალიზებული ინსტიტუტების, განსაკუთრებით ტაძრებისა და სასახლეების ერთ-ერთი ფუნქცია იყო. ტაძრები და სასახლეები ფლობდნენ მიწისა და სხვა ძირითადი რესურსების მნიშვნელოვან ნაწილს, რაც მათ საშუალებას აძლევდა, განესაზღვრათ და დაარეგულირებინათ ქონებრივი უფლებები. ისინი აკონტროლებდნენ მიწის გამოყენებასა და მისგან მიღებულ შემოსავალს, რაც უზრუნველყოფდა ეკონომიკური რესურსების ცენტრალიზებულ მართვას. გარდა ამისა, „დამგარის“ ინსტიტუტი, რომელიც ვაჭრებისა და შუამავლების როლს ასრულებდა, მართავდა ექსპორტისა და იმპორტის გარიგებებს. ეს სტრუქტურა ხელს უწყობდა საქონლის საკუთრების უფლებების განსაზღვრასა და დაცვას, რაც

მნიშვნელოვანი იყო ვაჭრობის განვითარებისა და სტაბილურობისთვის. ქონებრივი უფლებების მკაფიო განსაზღვრა ამცირებდა კონფლიქტებისა და დავების რისკს, რაც, თავის მხრივ, ზრდიდა ეკონომიკური სისტემის ეფექტურობასა და სანდოობას.

ამგვარად, ეს ინსტიტუტები ქმნიდნენ სტაბილურ ჩარჩოს, რომელიც ხელს უწყობდა ეკონომიკური ურთიერთობების გამართულ ფუნქციონირებას.

• **სოციალური ნდობა.** სოციალური ნდობის განმტკიცება მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საზოგადოების ეკონომიკური სისტემის სტაბილურობაში, ხოლო აღრიცხვის სისტემა ამ პროცესის ერთ-ერთი ძირითადი ინსტიტუციური მექანიზმი იყო. თიხის ფირფიტებზე დაფიქსირებული ჩანაწერები, რომლებშიც აღრიცხულია გადასახადები, ვაჭრობის დეტალები თუ სხვა გარიგებები, უზრუნველყოფდნენ ეკონომიკური ტრანზაქციების გამჭვირვალობას. ეს ჩანაწერები საშუალებას აძლევდა გლეხებს, ქურუმებსა და მმართველებს, ჰქონოდათ ზუსტი ინფორმაცია გარიგებების შესახებ, რაც ამცირებდა უთანხმოებებისა და დავების წარმოშობის რისკს [22].

ამგვარად, აღრიცხვის სისტემა არა მხოლოდ ეკონომიკური საქმიანობის ეფექტურობას ზრდიდა, არამედ საზოგადოებაში სოციალური ნდობის განმტკიცებასაც უწყობდა ხელს.

6. გადანაწილების სისტემა, როგორც ინსტიტუციური მექანიზმი

შუმერში გადანაწილების სისტემა წარმოადგენდა ცენტრალიზებულ ინსტიტუციურ მექანიზმს, რომელიც ძირითადად ტაძრების მიერ ორგანიზებულ იყო და მიზნად ისახავდა რესურსების (მაგ., მოსავლის, საკვებისა და ქსოვილების) გადანაწილებას მუშებსა და სოციალურად გაჭირვებულ ჯგუფებს (მაგ., ღარიბებს) შორის [22].

ამ სისტემის ანალიზისთვის გამოვიყენეთ დნორთის ინსტიტუციონალური ეკონომიკის თეორია, რომლის მიხედვითაც ინსტიტუტები, როგორც ფორმალური და არაფორმალური წესების ერთობლიობა, ხელს უწყობენ ეკონომიკური და სოციალური სტაბილურობის უზრუნველყოფას [16]. ამ კონტექსტში, გადანაწილების სისტემა შეიძლება განვიხილოთ როგორც ინსტიტუციური მექანიზმი, რომელიც ასრულებდა შემდეგ ფუნქციებს:

• **სოციალური კონფლიქტის შემცირება.** ტაძრების მიერ რესურსების (მაგ., საკვები, ქსოვილები) გადანაწილება ითვალისწინებდა გადასახადების (მაგ., მოსავლის 10%-ის) შეგროვებას, რაც და-

ფიქსირებულია თიხის ფირფიტებზე არსებულ წარწერებში [8]. ეს პრაქტიკა ამცირებდა სოციალურ უთანასწორობას, რადგან რესურსები გადანაწილებოდა არა მხოლოდ ბომონდს, არამედ მუშებსა და ღარიბებს შორის, რაც ხელს უწყობდა სოციალურ სტაბილურობასა და კონფლიქტების პრევენციას [19].

• **ეკონომიკური ეფექტურობის უზრუნველყოფა.** აღრიცხვა-გადანაწილების სისტემა, რომელიც ეფუძნებოდა გადასახადების შეგროვებას, რაც დადასტურებულია თიხის ფირფიტების ჩანაწერებში, საშუალებას აძლევდა ტაძრებსა და სასახლეებს განაწილებინათ რესურსები, როგორცაა მარცვლეული მუშებსა და სხვა დამოკიდებულ ჯგუფებს შორის [17]. ეს პროცესი ზრდიდა შრომის პროდუქტიულობას, რადგან უზრუნველყოფდა მუშების საკვებითა და მატერიალური რესურსებით, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა სოფლის მეურნეობისა და სხვა ეკონომიკური საქმიანობების განვითარებას.

• **შეზღუდული სოციალური მობილობა.** ტაძრის მიერ რესურსების განაწილებამ ხელი შეუწყო ზოგიერთი მოქალაქის, განსაკუთრებით, ხელოსნების ეკონომიკური სტატუსის გაუმჯობესებას [21]. თუმცა ეს პროცესი იყო სოციალური მობილობის შეზღუდული ფორმა, რადგან რესურსების განაწილება ძირითადად დამოკიდებული იყო ტაძრის სტრუქტურებზე და არა ინდივიდუალურ ინიციატივებზე. ამასთან ეს მექანიზმი ხელს უწყობდა ეკონომიკური სტაბილურობის შენარჩუნებას, რაც დადასტურებულია ტაძრებისა და სარწყავი არხების მშენებლობის მაგალითებით, რომლებიც დაფინანსებული იყო გადანაწილების სისტემის მეშვეობით [22].

7. გამოწვევები და შეზღუდვები

შუმერის ეკონომიკა, მიუხედავად მისი მნიშვნელოვანი მიღწევებისა, აღმოჩნდა მყიფე სისტემა, რომელიც განიცდიდა როგორც გარემოსდაცვით, ასევე სოციალ-ეკონომიკურ გამოწვევებს. ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემა იყო სარწყავი სისტემების მოვლა-პატრონობა, რომელიც მოითხოვდა მუდმივ ზრუნვასა და კოორდინაციას. გრძელვადიან პერსპექტივაში ინტენსიური სარწყავი აქტივობა გამოიწვია ნიადაგის სალინიზაციის (მარილიანობის) ზრდა, რამაც მნიშვნელოვნად შეამცირა მიწის ნაყოფიერება და, შესაბამისად, მოსავლიანობა. ამ ფაქტს ადასტურებს რ. ადამსის კვლევა, რომელიც აღნიშნავს, რომ სამხრეთ შუამდინარეთში სარწყავი აგარარული სისტემების

განვითარებამ გარემოსდაცვითი შეზღუდვები გამოიწვია, რაც უარყოფით გავლენას ახდენდა ეკონომიკურ პროდუქტიულობაზე [1]. ამასთან, ჯ. პოსტგეიტი აღნიშნავს, რომ სალინიზაცია იყო გრძელვადიანი პროცესი, რომელმაც შუმერული სოფლის მეურნეობის მდგრადობა საფრთხის ქვეშ დააყენა [17].

გარდა ამისა, სოციალ-პოლიტიკური გამოწვევების კონტექსტში, შუმერულ ქალაქ-სახელმწიფოებს (მაგ., ური, ურუქი) შორის ომები და გარე შემოსევები, განსაკუთრებით ელამიდან, ხშირად არღვევდა ეკონომიკურ სტაბილურობას. მ. ლივერანი მიუთითებს, რომ ამგვარი კონფლიქტები ხშირად იწვევდა ვაჭრობის ქსელებისა და რესურსების გადანაწილების პროცესის რღვევას (disruption), რამაც გაართულა ცენტრალიზებული ინსტიტუტების (ტაძრებისა და სასახლეების) ფუნქციონირება [9].

მიუხედავად ამ შეზღუდვებისა, ძვ.წ. IV ათასწლეულის ბოლოს შუმერულეებმა შექმნეს ურბანული დასახლებები, რომლებმაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია მსოფლიოს სხვა ცივილიზაციების, მათ შორის აქადის, ბაბილონისა და ასურეთის ეკონომიკურ სისტემებზე. ამ თეზის მხარდასაჭერად, ჩვენ ადრე აღვნიშნეთ, რომ შუმერული სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და აღრიცხვის სისტემების ინოვაციებმა ხელი შეუწყო ეკონომიკური ცოდნის გავრცელებასა და ინსტიტუციონალური მოდელის განვითარებას მეზობელ რეგიონებში [13].

ძირითადი შედეგები

შუმერის ეკონომიკა, რომელიც ძვ.წ. IV–III ათასწლეულებში სამხრეთ შუამდინარეთში ყვაოდა, ერთ-ერთი ადრეული ორგანიზებული ეკონომიკური სისტემა იყო, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ცივილიზაციის განვითარებაზე. ის ეფუძნებოდა სოფლის მეურნეობას, ტაძრისა და სასახლის ინსტიტუტებს, ვაჭრობასა და შრომის მკაცრ ორგანიზებასა და აღრიცხვის სისტემას.

• **სოფლის მეურნეობა.** ტიგროსისა და ეფფრატის ნაყოფიერ ნიადაგებზე განვითარებულმა სარწყავმა სისტემებმა და ინოვაციებმა, როგორცაა სათესი გუთანა, უზრუნველყო ჭარბი მოსავალი (ქერი, ხორბალი), რამაც ხელი შეუწყო ურბანიზაციასა და ვაჭრობის განვითარებას. მიწის უმეტესი ნაწილი ტაძრებსა და სასახლეებს ეკუთვნოდა, რაც ცენტრალიზებულ მართვას განაპირობებდა.

• **ტაძრისა და სასახლის ეკონომიკა.** ტაძრები და სასახლეები იყვნენ ეკონომიკური და სოციალური ცენტრები, რომლებიც მართავდნენ მიწის მფლობელობას, გადასახადებსა და რესურსების

გადანაწილებას. ისინი ფუნქციონირებდნენ, როგორც გადანაწილების სისტემები, რაც ამცირებდა სოციალურ უთანასწორობასა და ხელს უწყობდა სტაბილურობას.

• **ვაჭრობა.** შუმერები აქტიურად ვაჭრობდნენ ანატოლიის, ელამის, ინდის ხეობისა და არაბეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებთან, რითაც ავსებდნენ ბუნებრივი რესურსების (ხე-ტყე, ლითონები, ძვირფასი ქვები) დეფიციტს. „დამგარის“ ინსტიტუტი და თიხის ფირფიტებზე დაფიქსირებული ჩანაწერები უზრუნველყოფდა ვაჭრობის ეფექტურ მართვას.

• **აღრიცხვის სისტემა.** ლურსმულმა დამწერლობამ და თიხის ფირფიტებზე დაფიქსირებულმა ჩანაწერებმა (მაგ., გადასახადები, შემოსავალ-გასავალი, ვაჭრობა) შექმნა ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული აღრიცხვის სისტემა, რომელმაც შეამცირა ტრანზაქციული ხარჯები და გაზარდა გარიგებების გამჭვირვალობა.

• **ინსტიტუციონალური ანალიზი.** დ. ნორთის თეორიის გამოყენებით, შუმერული ინსტიტუტები (ტაძრები, სასახლეები, „დამგარი“) ამცირებდნენ ინფორმაციულ, აღსრულებისა და სახელშეკრულებლო ხარჯებს, რაც ზრდიდა ეკონომიკურ ეფექტურობასა და ნდობას. თანამედროვე თეორიების (უილიამსონის, თამაშთა თეორია, ქცევითი ეკონომიკა) ჭრილობი, ეს ინსტიტუტები წარმოადგენდნენ მონინავე მექანიზმებს სოციალური და ეკონომიკური სტაბილურობისთვის.

• **გამოწვევები.** შუმერულ ეკონომიკას, მიუხედავად მაღალი ორგანიზებულობისა, მნიშვნელოვან გამოწვევებთან უნევდა გამკლავება. მიწის დამლაშება, რომელიც ხანგრძლივი სარწყავი სისტემების გამოყენებისა და არასათანადო სასოფლო-სამეურნეო პრაქტიკის შედეგი იყო, და მუდმივი გვალვები აფერხებდა სოფლის მეურნეობის პროდუქტიულობას. გარდა ამისა შუმერული ქალაქ-სახელმწიფოები (ურუ, ურუქი და ლაგაში), ხშირად ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, რაც შიდა დაპირისპირებას იწვევდა. ამავე დროს, მათ არ შეუქმნიათ ერთიანი სამხედრო ძალა, რაც მათ დაუცველს ხდიდა გარე შემოსევებისგან. შუმერები ვერ ახერხებდნენ თავდაცვის ეფექტურ ორგანიზებას. ომები მეზობელ ხალხებთან ზრდიდა ეკონომიკური სისტემის არასტაბილურობას, რადგან ის არღვევდა ვაჭრობას, რესურსების მიწოდებასა და შრომის ორგანიზაციას. ეს გამოწვევები ხაზს უსვამდა მდგრადი განვითარების მნიშვნელობას, რაც გულისხმობდა გარემოსდაცვითი რესურსების რაციონალურ მართვას, თავდაცვითი მექანიზმ-

ბის გაძლიერებასა და სამხედრო ტექნოლოგიების განვითარებას. მიწის ნაყოფიერების შენარჩუნება და სამხედრო უსაფრთხოების უზრუნველყოფა გადამწყვეტი იყო შუმერული ეკონომიკის სტაბილურობისთვის. ამ ფაქტორებმა, ნაყოფიერების დაკარგვასთან ერთად, გამოიწვია შუმერის ეკონომიკისა და პოლიტიკური სტრუქტურის თანდათანობითი დასუსტება, რამაც საშუალება მისცა მის არამონათესავე ხალხებს, როგორებიც იყვნენ აქადელები და მოგვიანებით ბაბილონელები, დომინირებულიყვნენ შუამდინარეთის რეგიონში. ისტორიულ-არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ჩანს, რომ აქადელთა მმართველი სარგონის (ძვ. წ. 2334–2279 წწ.) დრო შუმერული ავტონომიის დასასრულის დასაწყისი იყო. მოგვიანებით, ჰამურაბის (ძვ. წ. 1792–1750 წწ.) მიერ ბაბილონის აღზევებისას საბოლოოდ შუმერულ საზოგადოებამ ეს გამონეგები ვერ დასძლია, გაითქვიფა მის ტერიტორიაზე მოსულ ხალხებთან და იდენტობა დაკარგა, თუმცა მისი კულტურული მემკვიდრეობა, როგორიცაა სოფლის მეურნეობის ცოდნა, დამწერლობა და რელიგიური ტრადიციები გარკვეულ დრომდე შენარჩუნდა.

დასკვნა

შუმერის ეკონომიკა, თავისი ცენტრალიზებული ინსტიტუტებით, სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და აღრიცხვის სისტემებით, წარმოადგენს ცივილიზაციის ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ეტაპს. მისმა ინსტიტუტებმა, განსაკუთრებით ტაძრებმა, სასახლეებმა და „გადამწერთა სკოლებმა“, საფუძველი ჩაუყარა პრეეკონომიკური პრაქტიკების განვითარებას, მათ შორის აღრიცხვის, ვაჭრობისა და საგადასახადო სისტემებს. თანამედროვე ეკონომიკური თეორიების (ნორთის ინსტიტუციონალიზმი, უილიამსონის ტრანზაქციული ხარჯები, ქცევითი ეკონომიკა) გამოყენებით ჩანს, რომ შუმერულმა ინსტიტუტებმა ეფექტურად უზრუნველყვეს სოციალური სტაბილურობა და ეკონომიკური ეფექტურობა. თუმცა, მიწის დამლაშობამ და გარე საფრთხეებმა გამოავლინა შუმერული ეკონომიკური სისტემის მყიფეობა, რაც თანამედროვე საზოგადოებებისთვის მნიშვნელოვან გაკვეთილს წარმოადგენს მდგრადი განვითარებისა და გარემოს დაცვითი მართვის თვალსაზრისით. შუმერული ეკონომიკის მემკვიდრეობა, განსაკუთრებით აღრიცხვის, ვაჭრობისა და ინსტიტუციური მართვის სფეროებში, ხაზს უსვამს მის უნივერსალურ მნიშვნელობას ცივილიზაციათა ისტორიაში.